

Tímár János

A munkaerőpiac egyensúlyi problémái 2010-ben

Foglalkoztatáspolitikai és oktatáspolitikai következtetések

A távlati munkaerő-prognózis kidolgozásának több mint egy éve folyó munkálatai befejeződtek. A prognosztizálás közvetlen célja a 2010-ig várható munkaerő-kereslet és -kínálat nemek, életkor, gazdasági ágak, képzettségi szintek és szakirányok, illetve foglalkozások szerinti létszámának, illetve struktúrájának előrebecslése volt. A prognosztizálás átfogó célja, hogy alapot adjon a szakképzés korszerűsítésére és az oktatáspolitikai stratégia, valamint a munkapiaci egyensúlyt erősítő, a gazdasági növekedést elősegítő foglalkoztatáspolitikai stratégia kidolgozásához. E zárótanulmány középpontjában a munkaerő-kínálat struktúrája, a kereslet és a kínálat szembesítése, a foglalkoztatáspolitikai és oktatáspolitikai következtetések levonása áll.*

A prognosztizálás, azonos szakmai részletezésben, öt *képzettségi szintre* terjedt ki, de az elemzés középpontjába a diplomás munkaerőt állították a magyarországi viszonyok, amelyek mélyrehatóan módosították a munkaerő-kereslet és az oktatás közötti korábbi összefüggéseket. A közoktatás-politika fő stratégiai célja ma már az, hogy 2010-ig a fiatalok nagy többsége érettségit szerezzen.¹ Mind e cél megvalósulása, mind a már folyó tartalmi korszerűsítés *jelentősen csökkenti a munkaerő-kereslet hatását a közoktatásra*; fejlődését – az alapoktatáshoz hasonlóan – elsősorban demográfiai és társadalmi tényezők határozzák meg. A diplomások iránti kereslet reális megítélésének fontossága ugyanakkor nagymértékben növekszik a munkapiaci strukturális egyensúlya, valamint az oktatáspolitikai stratégia szempontjából. Ehhez az is hozzájárul, hogy az elmúlt néhány évben radikálisan nőtt a felsőoktatás hallgatóinak száma,² miközben szakmai összetételük nagyrészt elavult gazdasági szerkezetet követ, ami *növekvő kockázatot jelent a munkapiaci egyensúlyra, csökkenti az oktatás hatékonyságát, és társadalmi konfliktusok lehetséges forrása*.

Mindezekon túl más, technikai okok is indokolják, hogy ez a tanulmány csak a diplomás munkaerő keresleti-kínálati prognózisainak aggregált adatait mutatja be és elemzi. A felsőoktatást irányító Művelődési és Közoktatási minisztérium és a szakoktatásért felelős Munkaügyi Minisztérium feladata, hogy a most még hiányzó oktatási prognózisváltozatokat pótolják, és ezek alapján a szakközépiskolai és a szakmunkás-iskolai (szakiskolai) szintekre is elvégezzék az „igény-kibocsátás” számításokat, majd kidolgozzák a szakoktatás és a felsőoktatás konkrét és részletezett fejlesztési terveit.

* A munkaerő-kínálat prognosztizálásáról a Közgazdasági Szemle 1996. 7–8. száma, a munkaerő-keresletről a 11. szám adott tájékoztatást. Ezek szerves folytatása és lezárása ez a cikk. Az alapozó munkákról tájékoztató dokumentumok és háttértanulmányok jegyzékét a függelék tartalmazza.

¹ A közoktatás fejlesztésének stratégiája (Tervezet). Művelődési és Közoktatási Minisztérium, 1994. december. Az azóta végzett további vizsgálatok és a szakmai viták alapján véglegesített dokumentum a közeljövőben kerül nyilvánosságra.

² Az első évfolyamra felvett hallgatók száma 1990 és 1995 között több mint a kétszeresére emelkedett.

Munkaerő-kínálat képzettségi szintek és szakirányok szerint

A munkaerő-kínálat képzettségi szintek és szakirányok szerinti előrejelzése váratlanul nehéz feladatnak bizonyult egyrészt a statisztika fogyatékoságai, másrészt az oktatástervezés hiánya miatt. A nehézségeket jellemzi, hogy az 1995. évi bázisadatokat az 1980. évi népszámlálásból kiindulva és az iskolarendszerből 1980 és 1995 között kilépők szám-bavétele alapján kellett összeállítani a prognózishoz szükséges részletezésben. Az előrejelzésben pedig bonyolult becslési eljárások alapján lehetett csak számszerűsíteni a halandóság, a nemzetközi vándorlás, a továbbtanulás miatti vertikális mobilitás, valamint a gazdasági aktivitás és inaktivitás közötti csereforgalom, különösen a nyugdíjazás miatti kilépés – vagyis együttesen az *utánpótlási szükséglet* állományt csökkentő – hatásait.

Külön problémát jelentett az 1995 és 2010 között *iskolából kilépők*, állományt növelő számának prognosztizálása. Ennek kiindulópontjaként az oktatás kibocsátási prognózisának olyan *technikai változatára* volt szükség, amely azon a hipotézisen alapszik, hogy a nappali és az esti-szemes képzésre felvettek, illetve végzők jelenlegi száma szintek és szakmák szerint 2010-ig változatlan marad. A kilencvenes évek közepén léptek ki a közoktatásból azonban a demográfiai hullám legnagyobb korosztályai, így ez a technikai variáns – a fiatal korosztályok most már gyorsan csökkenő létszáma miatt – mindenekelőtt azt a kérdést veti fel, hogy demográfiai adottságaink és középiskolai oktatásunk *lehetővé teszik-e* a demográfiai hullámhegy csúcsán elért magas felvételi létszám fenntartását, vagy esetleg – társadalmi szempontból – még további mennyiségi fejlesztést is indokolt lehetne.³ A kérdés megválaszolásához az *1. táblázat* adatai nyújtanak segítséget.

1995-ben az érettségizettek száma (84 ezer fő) az eddigi csúcspontot, a 18 évesek közel 47 százalékát érte el. Ha ezt az eddigi legmagasabb létszámát fenn akarjuk tartani, akkor három-négy év alatt a korosztályhoz viszonyított arányukat 60 százalékra, majd további két-három év múlva 65-70 százalékra kellene felemelni. Az elmúlt évek tapasztalatai, valamint a közoktatás fejlesztési stratégiáját megalapozó vizsgálatok szerint az érettségizettek arányának ilyen gyors és nagyarányú növelése rendkívül nagy feladat, ami csak a közoktatás tartalmi, nevelés-módszertani és strukturális modernizálása alapján, az eddiginél több támogatással valósulhat meg.

1995-ben a felsőoktatás első évfolyamaira felvettek száma (61 ezer fő) az adott évben érettségizettekhez viszonyítva közel 73 százalék volt, a 18 évesekhez viszonyított arányuk 34 százalékot ért el.⁴ Ha ezt a felvételi létszámot fenntartjuk, úgy – a 18 évesek számának gyors csökkenése következtében – arányuk még az évtized vége előtt meghaladná a 40 százalékot, 2003-tól az 50 százalékot, ami jóval magasabb a Magyarországnál két-háromszor fejlettebb európai OECD-országok felsőoktatásának jelenlegi és a következő években várható mennyiségi szintjénél. Mindez arra mutat, hogy Magyarország sajátos demográfiai helyzetében, és a középiskolai oktatás közel általánossá tételeének feladatát és időigényét figyelembe véve, a felsőoktatás jelenlegi mennyiségi fejlettségének fenntartása is, minőségi engedmények nélkül, csak nagy erőfeszítések mellett valósulhat meg; további mennyiségi fejlesztését a „nemzetközi verseny” sem indokolhatja.

A munkaerő-kínálat és -kereslet egyeztetésének legnagyobb módszertani problémája az, hogy a kínálat csak az ismereteket és készségeket formálisan jelző iskolai képzettség, míg a kereslet a munkahelyeket reprezentáló foglalkozások alapján mérhető. Önmagában ez nem okozna túl nagy gondot, mivel a munkaerő-kereslet és a szakképzés összehangolása nem arra irányul, hogy az oktatási rendszerből kilépők szakirányok és képzettségi

³ Az utóbbi kérdés vizsgálatát az indokolja, hogy az 1996. évi felsőoktatási törvény preambuluma a felsőoktatás fejlesztésének egyetlen stratégiai céljaként a mennyiségi fejlesztést írja elő.

⁴ Az OECD ezt az indexet alkalmazza a felsőoktatás mennyiségi fejlettségének nemzetközi összehasonlításához.

szintek szerinti összetétele pontosan megfeleljen a keresletnek. Ez módszertanilag elérhetetlen, társadalmilag pedig káros lenne. Az emberek az iskolarendszerben megszerzett képzettséget három-négy évtizeden keresztül hasznosítják, fejlesztik – és módosítják.⁵ A foglalkozási és képzettségi mobilitás pedig a társadalmi-gazdasági fejlődés egyik fontos előrehajtó ereje lehet, ha azt az egyéni képességek és készségek fejlődését előmozdító életpálya keresése motiválja.

A nehézségeket jelenleg az okozza, hogy a foglalkozás és képzettség összekapcsolásához szükséges statisztikai adatok, kutatások és szakértők hiányoznak, a kongruencia- és foglalkozásmobilitási statisztika már a nyolcvanas években leépült, és megszűnt a pályakezdő fiatalok elhelyezkedésének megfigyelése is. Egyelőre tehát nincs mód a gyakorolt foglalkozást és a megszerzett képzettséget összekapcsoló egzakt foglalkozási-képzettségi mátrix kidolgozására. Ezért a kereslet prognosztizálásához az egyes foglalkozásokat soroltuk be aszerint, hogy azok feltételezhetően milyen szintű és szakirányú képzettséget igényelnek.

A 2. táblázat összefoglalóan mutatja, hogy az 1995. évi állományt csökkentő tényezők és az új belépések következtében hogyan változna a diplomás munkaerő kínálata 2010-ig, ha a formális képzettséget vesszük figyelembe, és hogyan, ha a foglalkozásokat vesszük számításba. A kereslet-kínálat egyeztetésekor a foglalkozás szerinti munkaerő-kínálatot vesszük alapul. A kétféle eljárás végeredménye között nincs nagy különbség, de a szakirányok szerinti különbségek a szakmai csoportok többségében elég nagyok.⁶

A munkaerő-kereslet és -kínálat eltérései

A diplomás foglalkozások prognosztizált keresletéről és kínálatáról a 3. táblázat ad összefoglaló képet. A szakfőiskolai képzésben a technikai variáns alapján nincs kínálat.⁷ A keresleti prognózis szerint a főiskolák jelenlegi felvételi létszámának fenntartását feltételező kínálat a szakfőiskolai és a főiskolai (nem egyetemi) összesített keresletet 25 százalékkal felülmúlja. Az egyetemi képzésben a feltételezett kínálat mintegy 10 százalékkal kisebb a keresletnél.

Az elmúlt évek radikális mennyiségi fejlesztése következtében kialakult jelenlegi felvételi létszámok fenntartása esetén várható együttes kínálat a fölétervezett összes keresletet is bőven kielégítheti. A kereslet és kínálat összehangolása ennek ellenére igen nehéz feladat, mivel a szakirányok és szintek szerinti eltérés a részletezettebb szakmai csoportokban jelentős.⁸

Az összes diplomás közül – a jelenlegi képzési struktúra fennmaradása esetén – a pedagógusoknál lenne a legnagyobb létszámú többlet, noha a prognózis a nemzetközileg

⁵ A magyar prognosztizálási gyakorlat a hatvanas évektől nem a piaci munkaerő-kereslet, hanem a mobilitással is számoló társadalmi szükséglet számszerűsítésére törekedett.

⁶ Ez a megközelítés valamivel enyhébb követelményeket támaszt a felsőoktatás strukturális átalakításával szemben, mintha a képzettség szerinti kínálatból indulnánk ki.

⁷ A fejlett országok többségében régóta létező post-secondary képzés első félhivatalos elismerése A magyar felsőoktatás fejlesztése 2000-ig című, 1992. júliusi dokumentumban található. Ez feltételezte, hogy 1995-ben 10 ezer hallgatója lesz az új „felsőfokú szakképzésnek”. A legújabb hivatalos állásfoglalás az I. éves hallgatók 1997. évi felvételére javasolt 2000 fő többlet keretében kívánta előnyben részesíteni a szakfőiskolai képzést, ami azonban – jogi szabályozás hiányában – még nem hirdethető meg (Felsőoktatási és Tudományos Tanács 1996. szeptember 11-i határozata).

⁸ Például a „műszakiak” összevont csoportjában a számítástechnikai és természettudományos szakmákba soroltak aránya 1994-ben még alig haladta meg a húsz százalékot, 2010-re a felét fogják kitenni, ami a hagyományosan értelmezett mérnökképzéssel szembeni kereslet igen mérsékelt emelkedésére utal.

2. táblázat

A felsőfokú képzettségűek, illetve foglalkozásúak munkaerő-kínálatának változása
(ezer fő)

Tényezők	Műszaki*	Mező- gazda- sági	Egész- ség- ügyi	Pedagó- gus	Jogász	Gazda- sági- kereske- delmi	Egyéb	Összes
<i>Képzettség szerint</i>								
<i>Nem egyetemi végzettség**</i>								
1995. évi állomány	79,9	19,0	9,8	151,4	5,5	37,6	25,4	328,6
Utánpótlási szükséglet	25,4	6,5	3,9	46,5	2	13,7	8,9	106,9
Új végzettek	82,1	17,9	22,3	166,9	2,2	41,6	32,9	365,9
2010. évi állomány	136,6	30,4	28,2	271,8	5,7	65,5	49,4	587,6
<i>Egyetemi végzettség</i>								
1995. évi állomány	74,9	25,1	36,8	53,8	19,6	24,2	10,5	244,9
Utánpótlási szükséglet	28,0	8,6	11,1	18,5	6,0	7,9	1,9	82,0
Új végzettek	35,9	17,8	28,9	37,7	14,4	22,2	16,2	173,1
2010. évi állomány	82,8	34,3	54,6	73,0	28,0	38,5	24,8	336,0
<i>Felsőfokú végzettség együtt</i>								
1995. évi állomány	154,8	44,1	46,6	205,2	25,1	61,8	35,9	573,5
Utánpótlási szükséglet	53,4	15,1	15,0	65,0	8,0	21,6	10,8	188,9
Új végzettek	118,0	35,7	51,2	204,6	16,6	63,8	49,1	539,0
2010. évi állomány	219,4	64,7	82,8	344,8	33,7	104,0	74,2	923,6
<i>Foglalkozás szerint</i>								
<i>Nem egyetemi képzettséget igénylő foglalkozások</i>								
1995. évi állomány	63,0	5,0	12,0	163,0	4,0	56,0	46,0	349,0
Utánpótlási szükséglet	20,0	1,7	4,8	50,1	1,5	20,4	16,1	113,5
Új végzettek	82,1	17,9	22,3	166,9	2,2	41,6	32,9	365,9
2010. évi állomány	125,1	21,2	29,5	279,8	4,7	77,2	62,8	601,4
<i>Egyetemi képzettséget igénylő foglalkozások</i>								
1995. évi állomány	59,0	7,0	46,0	58,0	14,0	36,0	19,0	239,0
Utánpótlási szükséglet	22,1	2,4	13,9	19,9	4,3	11,8	3,4	80,0
Új végzettek	35,9	17,8	28,9	37,7	14,4	22,2	16,2	173,1
2010. évi állomány	72,8	22,4	61,0	75,8	24,1	46,4	31,8	332,1
<i>Felsőfokú képzettséget igénylő foglalkozások együtt</i>								
1995. évi állomány	122,0	12,0	58,0	221,0	18,0	92,0	65,0	588,0
Utánpótlási szükséglet	42,1	4,1	18,7	70,0	5,7	32,2	19,6	193,6
Új végzettek	118,0	35,7	51,2	204,6	16,6	63,8	49,1	539,0
2010. évi állomány	197,9	43,6	90,5	355,6	28,9	123,6	94,5	933,4

* Műszaki, számítástechnikai és természettudományi szakmák együtt.

** A jelenlegi főiskolai és az új post-secondary képzési szint együtt. Az utóbbi hivatalos neve az új felsőoktatási törvény szerint: „akkreditált iskolai rendszerű felsőfokú szakképzés”. Ez a definíciószerű megnevezés azonban csak az egész felsőfokú oktatásra értelmezhető, és nem annak egyik típusára. Az igen hosszú elnevezést gyakorlatilag is nehéz alkalmazni. Ezért e tanulmányban a szakértők által javasolt másik, „szakfőiskola” megnevezést használjuk.

3. táblázat

Felsőfokú képzettséget igénylő foglalkozások kereslete és kínálata 2010-ben
(ezer fő)

Képzettségi szint	Műszaki	Mezőgazdasági	Egészségügyi	Pedagógiai	Jogász	Gazdasági-kereskedelmi	Egyéb	Összes
<i>Szakfőiskolai</i>								
Kereslet	46,0	5,0	17,0	17,0	5,0	61,0	34,0	185,0
Kínálat	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
<i>Főiskolai</i>								
Kereslet	54,0	5,0	18,0	116,0	8,0	64,0	27,0	292,0
Kínálat	125,0	21,2	29,5	279,8	4,7	77,2	62,8	601,4
Többlet + Hiány –	71,0	16,2	11,5	163,8	-3,3	13,2	35,8	309,4
<i>Nem egyetemi együtt</i>								
Kereslet	100,0	10,0	35,0	133,0	13,0	125,0	61,0	477,0
Kínálat	125,0	21,2	29,5	279,8	4,7	77,2	62,8	601,4
Többlet + Hiány –	25,0	11,2	-5,5	146,8	-8,3	-47,8	1,8	124,4
<i>Egyetemi</i>								
Kereslet	68,0	6,0	67,0	100,0	22,0	59,0	46,0	368,0
Kínálat	72,8	22,4	61	75,8	24,1	46,4	31,8	332,1
Többlet + Hiány –	4,8	16,4	-6,0	-24,2	2,1	-12,6	-14,2	-35,9
<i>Felsőfokú összesen</i>								
Kereslet	168,0	16,0	102,0	233,0	35,0	184,0	107,0	845,0
Kínálat	197,8	43,6	90,5	355,6	28,8	123,6	94,6	933,5
Többlet + Hiány –	29,8	27,6	-11,5	122,6	-6,2	-60,4	-12,4	88,5

ma is kedvező pedagógusellátottság további, nagyarányú javulását irányozza elő.⁹ Ezt a többletet csak kismértékben mérsékelné a pedagógusképzéshez kapcsolódó humán szakmákat magában foglaló „egyéb” csoport hiánya. A *legnagyobb arányú „túlképzés” a mezőgazdasági szakmákban lenne, ha a mai felvételi létszámok fennmaradnának.* A többi szakmai csoportban *hiányt* jeleznek a számítások, ami a gazdasági-kereskedelmi szakmákban a *legnagyobb*.

A felsőoktatással szembeni igény és a felsőoktatás kibocsátása

Az előttünk álló másfél évtizedben a *felsőoktatás a munkapiac strukturális egyensúlyának determináns tényezője* lesz. A most dolgozó közel hatszázezer diplomás közül tizenöt év alatt mintegy kétszázezren kerülnek ki munkából, és több mint ötszázezer új diplomás lépne be. A belépők szintek és szakmák szerinti összetétele a munkapiac egyensúlyát

⁹ Lásd Közgazdasági Szemle 1996. 11. sz. 1008. o. 8. táblázat.

4. táblázat

A felsőoktatásban végzők iránti igény 1995 és 2010 között
(a munkaerő-kereslet változása és az utánpótlási szükséglet alapján – ezer fő)

Tényezők	Műszaki	Mező- gazda- sági	Egész- ség- ügyi	Pedagó- gus	Jogász	Gazda- sági- kereske- delmi	Egyéb	Összes
<i>Szakfőiskolai képzettséget igénylő foglalkozásúak</i>								
Keresletváltozás	46,0	5,0	17,0	17,0	5,0	61,0	34,0	185,0
Utánpótlási szükséglet	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
Képzési igény	46,0	5,0	17,0	17,0	5,0	61,0	34,0	185,0
<i>Főiskolai képzettséget igénylő foglalkozásúak</i>								
Keresletváltozás	-9,0	0,0	6,0	-47,0	4,0	8,0	-19,0	-57,0
Halálozás –	6,8	0,5	1,0	13,6	0,4	5,2	5,1	32,6
Vándorlási egyenleg +	3,2	0,2	1,0	7,4	0,3	2,6	1,8	16,5
Egyetemen továbbtanul –	3,4	0,2	1,3	9,4	0,4	3,3	1,8	19,8
Inaktív –	13,0	1,2	3,4	34,6	0,9	14,3	11,0	78,4
Utánpótlási szükséglet együtt	20,0	1,7	4,7	50,2	1,4	20,2	16,1	114,3
Képzési igény	11,0	1,7	10,7	3,2	5,4	28,2	-2,9	57,3
<i>Egyetemi képzettséget igénylő foglalkozásúak</i>								
Keresletváltozás	9,0	-1,0	21,0	42,0	8,0	23,0	27,0	129,0
Halálozás –	6,3	0,7	4,5	5,8	1,4	3,7	1,8	24,2
Vándorlási egyenleg +	2,2	0,3	2,2	2,8	0,7	2,1	1,7	12,0
Inaktív –	17,9	2,0	11,7	16,9	3,6	10,1	3,3	65,5
Utánpótlási szükséglet együtt	22,0	2,4	14,0	19,9	4,3	11,7	3,4	77,7
Képzési igény összesen	31,0	1,4	35,0	61,9	12,3	34,7	30,4	206,7
<i>Felsőfokú képzettséget igénylő foglalkozásúak együtt</i>								
Keresletváltozás	46,0	4,0	44,0	12,0	17,0	92,0	42,0	257,0
Halálozás –	13,1	1,2	5,5	19,4	1,8	8,9	6,9	56,8
Vándorlási egyenleg +	5,4	0,5	3,2	10,2	1,0	4,7	3,5	28,5
Továbbtanul –	3,4	0,2	1,3	9,4	0,4	3,3	1,8	19,8
Inaktív –	30,9	3,2	15,1	51,5	4,5	24,4	14,3	143,9
Utánpótlási szükséglet együtt	42,0	4,1	18,7	70,1	5,7	31,9	19,5	192,0
Képzési igény összesen	88,0	8,1	62,7	82,1	22,7	123,9	61,5	449,0

meghatározó módon befolyásolja. Munkájuk hatékonysága természetesen elsősorban a képzés színvonalának a függvénye, de ennek tárgyalása meghaladja e vizsgálat körét.¹⁰

A felsőoktatással szembeni igénynek csak egyik tényezője a munkaerő-kereslet. Ezt mutatják a 4. táblázat adatai.

¹⁰ A mennyiségi fejlesztésnek a felsőoktatási törvényben egyoldalúan kiemelt célja miatt *különös nyomatékkal kell hangsúlyozni a képzés minőségének a jelentőségét*, ami nem annyira az oktatáspolitikai vagy az irányítás, mint inkább az egyetemek és főiskolák vezetőin múlik.

A diplomások iránti összes kereslet növekedése közel 260 ezer fő, az utánpótlási szükséglet mintegy 200 ezer fő, az összes új igény 460 ezer fő. Ha a felsőoktatás jelenlegi felvételi létszámai nem változnának, úgy 2010-ig 540 ezren lépnének ki a főiskolákról és az egyetemekről. A képzési igény és a kibocsátás közötti eltérés szintek és szakok szerint természetesen jóval nagyobb, mint amit az aggregált munkaerő-kereslet és -kínálat jelez.

A felsőoktatásból kilépők feltételezett száma – *ceteris paribus* – mintegy egyötöddel múlna felül az összes új diplomás iránti igényt. A képzési többlet azonban több mint háromszoros a mezőgazdasági szakmákban, másfélszeres a pedagógusképzésben és egyharmadnyi a számítástechnikai és természettudományos szakembereket magában foglaló „műszaki” csoportban. Az igények kielégítéséhez az egészségügyi, a jogi, a humán és más hasonló szakmát magában foglaló „egyéb” csoportban a jelenlegi felvételi létszámokat mintegy egyötöddel-egyharmaddal, a gazdasági, kereskedelmi, számviteli csoportban közel a kétszeresére kellene felemleni.

A virtuális többletek és hiányok különösen nagyok a nem egyetemi képzésben, amelyben

5. táblázat

A felsőoktatással szembeni igény és a feltételezett kibocsátás 2010-ben
(ezer fő)

Képzettségi szint	Műszaki	Mező- gazda- sági	Egész- ség- ügyi	Pedagó- gus	Jogász	Gazda- sági- kereske- delmi	Egyéb	Összes
<i>Szakköziskolai</i>								
Igény	46,0	5,0	17,0	17,0	5,0	61,0	34,0	185,0
Kibocsátás	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
<i>Főiskolai</i>								
Igény	11,0	1,7	10,7	3,2	5,4	28,2	-2,9	57,3
Kibocsátás	82,1	17,9	22,3	166,9	2,2	41,6	32,9	365,9
Többlet + Hiány –	71,1	16,2	11,6	163,7	-3,4	13,4	35,8	308,6
<i>Nem egyetemi együtt</i>								
Igény	57,0	6,7	27,7	20,2	10,4	89,2	31,1	242,3
Kibocsátás	82,1	17,9	22,3	166,9	2,2	41,6	32,9	365,9
Többlet + Hiány –	25,1	11,2	-5,4	146,7	-8,2	-47,6	1,8	123,6
<i>Egyetemi</i>								
Igény	31,0	1,4	35,0	61,9	12,3	34,7	30,4	206,7
Kibocsátás	35,9	17,8	28,9	37,7	14,4	22,2	16,2	173,1
Többlet + Hiány –	4,9	16,4	-6,1	-24,2	2,1	-12,5	-14,2	-33,6
<i>Felsőfokú összesen</i>								
Igény	88,0	8,1	62,7	82,1	22,7	123,9	61,5	449,0
Kibocsátás	118,0	35,7	51,2	204,6	16,6	63,8	49,1	539,0
Többlet + Hiány –	30,0	27,6	-11,5	122,5	-6,1	-60,1	-12,4	90,0

Igény = munkaerő-kereslet változása + utánpótlási szükséglet

Kibocsátás = jelenlegi felvételi létszámok módosítása nélkül végzők várható száma

a mennyiségileg túlfejlesztett főiskolai oktatás még a szakfőiskolai képzés igényének teljes kielégítése után is kapacitástöbbletet mutat – számszerűleg.¹¹ *Az egyes szakirányok feleslege azonban nem, vagy nem könnyen konvertálható más szakmák hiányának kielégítésére.*

A prognosztizálás végeredménye nem okozhat meglepetést az oktatáspolitikusok és szakértők számára. A felsőoktatás strukturális módosításának szükségessége már a nyolcvanas években felmerült.¹² 1992-ben félhivatalosan javasoltak a felsőoktatás szerkezetének módosítását.¹³ 1995 júniusában a munkaerő-prognosztizálást irányító Emberi Erőforrások Távlati Fejlesztési Bizottsága a felsőoktatás számára „tájékoztató jellegű ajánlást”¹⁴ dolgoztattott ki, amely világosan megjelölte a korszerűsítés fő irányait. Egy évvel később hasonló módosítást javasolt az Művelődésügyi és Köznevelési Minisztérium, illetve a Tudományos és Felsőoktatási Tanács által megbízott szakértői csoport.¹⁵ A prognózisból adódó követelmények iránya tehát senkit sem érhet váratlanul, mégha annak mértéke nem is volt ismeretes.

A megoldásra váró feladat ennek ellenére igen nagy, mivel az elmúlt öt év gyors mennyiségi fejlesztése nagyobbrészt a régi, elavult struktúrát konzerválta. Ennek *közvetlen oka az, hogy az művelődési minisztérium a felsőoktatás fejlesztésének kormányzati felelősségét egy olyan szervezetre kívánta már korábban – majd az 1996. évi felsőoktatási törvénnyel újra – átruházni, amely sajátos érdekképviselői jellege miatt ennek a követelménynek nem volt képes eleget tenni.*¹⁶ Ennek következtében, valamint kidolgozott oktatásfejlesztési stratégia hiányában, *a felsőoktatás fejlesztését hosszú idő óta rövid távú intézményi érdekek határozták meg.*

Végül nyomatékosan hangsúlyoznunk kell, hogy bár a prognózis eddigi eredményei egyértelműen megmutatják a szakoktatás és a felsőoktatás strukturális modernizációjának irányait és mértékeit, *ez önmagában nem elegendő a szakképzés régóta esedékes átalakítására.* Ehhez el kell végezni az oktatástervezés most elhalasztott munkáit, és *részletes, konkrét vizsgálatok és számítások alapján ki kell dolgozni a szakképzés fejlesztési stratégiáját.*¹⁷ Az első feladatot, az eddigi munkára támaszkodva, a szakértők elég könnyen

¹¹ Ez arra is utal, hogy a szakközépiskolák egy részének bevonása a szakfőiskolai képzésbe, amit a felsőoktatási törvény feltételez, kapacitásszempontról *nem indokolt*, amellott kapacitásukra a jövőben is fontos szerepet játszó technikusok képzésére van szükség.

¹² Az Országos Tervhivatal munkatársai (Kutas János, Tóth László, Böszörményi Ferenc és mások) a nyolcvanas évek közepén fejezték be a negyedik távlati munkaerő-prognózis kidolgozását, amely az akkori feltételek között is a felsőoktatás strukturális módosításának szükségességét jelezte.

¹³ A magyar felsőoktatás fejlesztése 2000-ig című dokumentum (szerkesztették: Kocsis Károly, Andorka Rudolf, Ilyés Sándor, Michelberger Pál, Réthelyi Miklós, Róna-Tas András) a felsőoktatás 1982. évi felülvizsgálata után tíz évvel, az első és mindmáig egyetlen kísérlet volt átfogó fejlesztési stratégia kidolgozására. Bár jellegét és tartalmát elsősorban az határozta meg, hogy a felsőoktatás beruházási igényeinek alátámasztására készült, a dokumentum *előremutató*, máig is csak részben megvalósított, helyes fejlesztési irányelveket fogalmazott meg. A képzési struktúra korszerűsítésének vizsgálata a háttérbe szorult, de a változtatás szándékát világosan jelzik a szakirányok szerinti összetétel módosítására vonatkozó előirányzatok. Sajnálatos módon a valóságos növekedés eltért az előirányzattól.

¹⁴ Révész András: Tájékoztató jellegű ajánlás a hazai felsőoktatási beiskolázások módosítására 1995. május (EETFB-háttér tanulmány).

¹⁵ Felvételi prioritások meghatározása. TFT ad-hoc bizottság jelentése (vezető Barakonyi Károly). 1996. június 25.

¹⁶ Ezt bizonyítja, hogy a Tudományos és Felsőoktatási Tanács (TFT) 1995. november 1-jei rendkívüli ülésén, rövid tanácskozás után, azzal az indokollással fogadták el a főiskolák és egyetemek 1996. évi felvételi javaslatát, hogy „a TFT-nek nem állnak rendelkezésére olyan elemzések (!!!), amelyek alapján a spontán módon kialakult arányoktól megfontolt döntéssel tudna eltérni”. Gyakorlatilag ugyanez ismétlődött meg a TFT 1996. szeptember 11-i ülésén az 1997. évi felvételi javaslatok tárgyalásakor.

¹⁷ A fejlesztési stratégia természetesen nem lehet rövid, általános eszmefuttatás a fejlesztés irányairól, hanem – a már említett 1992. évi dokumentumhoz hasonlóan, bár annál arányosabb szerkezetben és a stratégiai problémákra koncentrálván – *részletesen indokolva és konkrét formában meg kell határoznia a szakoktatás- és a felsőoktatás-politika céljait, irányait, a fejlesztés mértékeit és módozatait.*

és gyorsan el tudják végezni. A második feladat elvégzése azonban mindenekelőtt politikai (oktatáspolitikai) akaraton múlik, a végrehajtást pedig hasznosan szolgálhatja az 1996 elején elhalt operatív szakértői munkacsoport racionális újjászervezése.

A prognózisok eredményeinek értelmezése

Egy űrszonda elkészítésének és fellövésének minden lépését egzakt számítások és sokszorosan ellenőrzött kísérletek határozzák meg. Az ezektől való legcsekélyebb eltérés az egész program kudarcát okozhatja. A társadalmi prognózisok, különösen a távlati előrebecslések adatainak és indikátorainak *abszolút értékeit* másként kell megítélni, mint az egzakt tudományokra alapozott számításokét, mivel azok általában az utóbbiaknál jóval több változó által meghatározott, bonyolult társadalmi folyamatok leegyszerűsített szimulációján alapulnak, paramétereinek legtöbbször nem oksági kapcsolatok, hanem egyéni és csoportérdekek, illetve értékek szövevénye által befolyásolt kölcsönhatások alakítják. A társadalomtudományok e kapcsolatok egy részét még nem tárta fel, más részét talán nem is tudja felfedni, vagy legalábbis nem képes a folyamatokat meghatározó paraméterek értékeit egzakt pontossággal meghatározni. A munkaerő-kereslet és -kínálat prognosztizálása is e körbe tartozik.

Mindebből *egyáltalán nem következik*, hogy társadalmi prognózisokat ne lehetne, és ne kellene készíteni. Sőt, a társadalomtudományok viszonylagos elmaradottsága és sajátos jellege, valamint a jövő bizonytalansága miatt még fontosabb, hogy társadalmi jelenségek prognosztizálását fejlesszük, mivel az egyfelől maga után vonja a tudományos ismeretek, információs rendszerek kialakulását, szakértők körének kifejlődését, másfelől lehetővé teszi a folyamatok megfigyelését és korrekcióját, csökkenti a döntések megalapozatlanságából, a rögtönzésekéből és egyes csoportok érdekérvényesítésének ellenőrzetlenségéből eredő nagy kockázatot.

A társadalmi fejlődés állandó választási kényszer elé állít mindenkit. Választásunk azonban sohasem a jó és a rossz, hanem, kedvező esetben, a nagyobb rossz és a – jóra is váltható – kisebb rossz között van. Erre nyújt lehetőséget a most lezáruló kutatás, amely arra is rávilágít, hogy a legjobb szándékú fejlesztési döntések is súlyos hibákra, szűkös erőforrások nagyarányú pazarlására, társadalmi konfliktusokra vezethetnek, ha csupán hiedelmeken, részigazságokra támaszkodó vélekedéseken, tetszetős jelszavakon vagy intézményi és egyéni érdekek akadálytalan érvényesítésén alapulnak. A költségeket pedig mindig az egész társadalom viseli.

Az előzőekből az is következik, hogy még a legkedvezőbb feltételekkel kidolgozott prognózisok eredményei sem tekinthetők feltétlen érvényűnek és tartósan helytállónak. A jelenlegi prognózis lezárásához rendkívül nagy tömegű számítás alapján jutottunk el. A számítások, különösen ha bonyolult algoritmusok sorozatával leírt ökonometria modellek keretében, nagy teljesítményű számítógépekkel történnek, az egzaktitás látszatát és azt az illúziót kelthetik, hogy a jövő kiszámítható. A számítások azonban elsősorban azt a célt szolgálják, hogy a tudományos vizsgálatokra és a tapasztalatokra támaszkodó számtalan feltételezés, heurisztikus becslés és intuitív megközelítés *konkrét feltételei és következményei megismerhetők, az előrejelzések ellenőrizhetők* legyenek. Ebben különleges fontos szerepet játszanak a nemzetközi összehasonlító elemzések.

Az elmúlt másfél év alatt végzett kutatás végeredményét tulajdonképpen az előző néhány egyszerű tábla foglalja össze, de még az ezekben szereplő számoknak és indikátoroknak sem az abszolút értékei a fontosak, hanem *azok a fejlesztési irányok és mértékek, amit ezek a számok szimbolizálnak*.

Amennyiben a prognózisok felhasználói nem találhatnak lényeges hibákat vagy tévedése-

ket a hipotézisekben, és az azokat igazoló levezetésekben, úgy az egyébként érthető kétélyek sem indokolhatják a megjelölt fejlesztési célok és irányok követésének elodázását, és még kevésbé adnak lehetőséget az azokkal ellentétes döntésekre.

Messzire ható, széles társadalmi rétegeket érintő döntések gondos előkészítést, nagy körültekintést, óvatosságot és hosszú időt igényelnek. Így van ez a szakképzés esetében is. A prognosztizálás azonban nem maradhat egyszeri munka, hanem a korábbi módszerek, vizsgálatok és számítások folyamatos ellenőrzését és korrekcióját is magában foglaló alkalmazott kutatás sajátos, szilárd rendszerének kell lennie, amely lehetővé és szükségessé is teszi a döntések és a végrehajtás folytatólagos hozzáigazítását az újonnan feltárt ismeretekhez és követelményekhez.

A foglalkoztatáspolitikai és az oktatáspolitikai kapcsolatai

Az egyes „részpolitikákat” szervezetiileg autonóm minisztériumok képviselik. A részpolitikák önállósága azonban korlátozott, mivel bonyolult kölcsönhatásban állnak egymással. A foglalkoztatáspolitikai elvileg felelős a foglalkoztatásért, de a munkaerő-kereslet a gazdasági fejlődés, illetve a gazdaságpolitika függvénye. A munkaerő-kínálat a foglalkoztatáspolitikai autonóm területének tűnhet, de volumenét nagymértékben befolyásolják a demográfiai folyamatok, szakmai összetételét pedig hosszabb távon a szakoktatás és a felsőoktatás, illetve az oktatáspolitikai határozza meg.¹⁸

A foglalkoztatáspolitikai egyik legnagyobb problémája a *tartós munkanélküliség*. Jellemző kritériuma és jórészt közvetlen oka az emberek egy részének alacsony iskolázottsága és a szakképzettség hiánya. E munkanélküliséget mérsékelheti, ha az oktatás hatékonyan csökkenti az alacsony iskolázottsággal, szakképzetlenül kilépő fiatalok számát. A munkanélküliség más, növekvő része a *strukturális munkanélküliség*, amelynek egyik fő oka a szakképzés jelentős eltérése a munkaerő-kereslettől. A munkanélküliek átképzése és továbbképzése költséges foglalkoztatáspolitikai eszköz, amely képtelen ellensúlyozni a strukturális munkanélküliséget, ha azt a szakoktatás és a felsőoktatás még nagyobb költséggel és bővíve termeli újra. A foglalkoztatáspolitikának tehát elsődrendű érdeke, hogy az oktatáspolitikai – az általános műveltség emelésének alapján – a várható keresletnek megfelelően fejlessze a munkaerő struktúráját meghatározó szakképzést.

Az oktatáspolitikai mozgástere – az oktatási tevékenység jellegéből következően – az előbbinél nagyobb, de korántsem olyan nagy, mint amilyennek tűnik. A nevelés hatékonysága jelentős részben attól függ, hogy az iskola mennyire képes a létező munkalehetőségekre és munkakövetelményekre előkészíteni a fiatalokat. Különösen így van ez a szakképzésben, mindenekelőtt a felsőoktatásban. Ez annak is egyik feltétele, hogy az oktatás a rendelkezésre álló erőforrásokat hatékonyabban tudja felhasználni.

Ami tehát a munkapiac egyik oldalán álló foglalkoztatáspolitikai érdeke, ugyanez az érdeke a másik oldalon álló oktatáspolitikának. Ha ennek felismerése az oktatás köreiben olykor nehézségekbe ütközik, annak valószínű oka az a sajátos fejlődéstörténeti hagyomány, amely miatt az oktatáspolitikai irányítóinak egy része szívesebben foglalkozik az oktatási intézmények feladatkörébe tartozó, általuk jobban ismert oktatásszervezési és módszertani problémákkal, mint a kormányzati politika felelősségi körébe tartozó fejlesztési döntésekkel.

A nemzetközi tapasztalatok szerint a távlati munkaerő-prognózisok igyekeznek világosan kifejezni a foglalkoztatáspolitikai és az oktatáspolitikai közötti kölcsönhatásokat és

¹⁸ A prognózisok szerint a jelenleg foglalkoztatott közel négymillió főnek alig több mint a fele fog tizenöt év múlva még dolgozni nagyjából a jelenlegi formális képzettséggel, a többi az oktatásból kilépő fiatalok váltják fel, akiknek alapvető ismereteit az oktatás határozza meg.

érdekeket. Az ezekből adódó következtetések kisebb része vonatkozik közvetlenül vagy kizárólag a foglalkoztatáspolitikára, nagyobb része az oktatáspolitikába tartozik, bár következményei közvetlenül befolyásolják a munkaerőpiacot, és így a foglalkoztatáspolitikára is tartoznak. A következőkben, bővebb kifejtés és indokolás nélkül foglaljuk össze a munkaerő-prognózisokból adódó fontosabb foglalkoztatáspolitikai és oktatáspolitikai következtetéseket.

Foglalkoztatáspolitikai következtetések

– A következő négy-öt évben a munkaerő-kínálat demográfiai okokból eredő növekedésére kell számítani. Ezért egyelőre – az irreverzibilis intézkedéseket kerülve – folytatni kell a munkaerő-kínálatot mérsékelő politikát, figyelembe véve, hogy a következő évtizedben a kínálat már érdemlegesen csökkenni fog, s ezért a kínálatot mérsékelő politika időszerről időszerré válik.

– A népesség gazdasági aktivitásának és foglalkoztatottságának jelenlegi szintje rendkívül alacsony. Ezért a gazdaságpolitikában prioritást kell kapnia az új munkahelyek létesítésének – a gazdasági növekedés alapján. Ez a cél társadalompolitikailag is fontos, mivel mai helyzetünkben ez a legésszerűbb és a leghatékonyabb eszköze az életszínvonal javításának. A gazdaságpolitika számíthat arra, hogy oktatásunk és szakképzésünk magas szinten képes kielégíteni a várható munkaerő-keresletet.

– A szociálpolitika folyamatban levő változásai, valamint a részidős oktatás korszerűsítése miatt is, sürgető feladat a részmunkaidős foglalkoztatás elterjedését eredményező komplex intézkedési rendszer kidolgozása és bevezetése. Ez egyben a foglalkoztatottság növelésének is hatékony eszköze.

– A munkanélküliség megfigyelésében és társadalmi kezelésében elért eredmények megőrzése mellett a foglalkoztatáspolitikai súlypontját a foglalkoztatás kiterjesztésére és megfigyelésére kell áthelyezni.

– A foglalkoztatáspolitikai megalapozása és fejlesztése a statisztikai megfigyelés, a munkapiaci elemzés és a prognosztizálás átfogó rendszerének kiépítését igényli. Különös gondot kell fordítani az iskolából kilépő fiatalok munkába állásának, a foglalkozás és képzettség összefüggéseinek, valamint a foglalkozási mobilitásnak a megfigyelésére és elemzésére. A megfigyelési és elemzési rendszer fejlesztésének kereteit és rendező elveit a – jelenleg módszertanilag és szervezetenként is elkülönülő – rövid távú munkapiaci jelentések, a területi munkaerőmérlegek, valamint a távlati prognosztizálás módszereinek egyeztetése és e tevékenységek racionális integrálása alapján célszerű meghatározni.

Oktatáspolitikai következtetések

– A prognózis eredményei minden tekintetben megerősítik a közoktatás kiterjesztésére, tartalmi és módszertani korszerűsítésére irányuló jelenlegi politika helyességét. Az érettségizettek arányának számottevő növelése – a képzés színvonalának fenntartása mellett – elsőrendű stratégiai cél, amelynek megvalósítása a felsőoktatás jelenlegi mennyiségi fejlettségének fenntartása és a gazdaság munkaerő-ellátása szempontjából is fontos követelmény.

– A prognózis igazolja a szakoktatás folyamatban lévő tartalmi korszerűsítésének irányát, és különösen a szakközépiskolai oktatásban sürgeti annak végrehajtását. A prognózis lehetőséget ad a szakoktatás szakmai struktúrájának gyorsabb átalakítására, amit – a

középiskolai oktatás kiterjesztésének helyt adva – össze kell kapcsolni a szakmunkás- és a szakiskolai képzés fokozatos áthelyezésével a közoktatást követő időszakra.

- A fiatalok számának csökkenése, az érettségizettek eddigi számának fenntartása körüli nehézségek, valamint a diplomások iránti kereslet-előrejelzések miatt a felsőoktatás első évfolyamára felvettek jelenlegi létszámát nem célszerű növelni. A felsőoktatás fejlesztésének fő stratégiai célja a már elért mennyiségi szint fenntartása mellett a képzési struktúra korszerűsítése, valamint a képzési színvonal emelése.

- A diplomások iránti kereslet és a képzés összehangolása az egyetemek jelenlegi felvételi létszámának átlagosan mintegy húszszázalékos növelését indokolja oly módon, hogy a pedagógusképzésben, a gazdasági-kereskedelmi, az egészségügyi és a humán szakirányokban a létszámok növekedjenek, ezzel párhuzamosan a „műszaki” csoportban kismértékben, a mezőgazdasági szakmákban pedig jelentősen csökkenjenek a felvételi létszámok.

- A munkaerő-kereslet hatékony kielégítése a szakfőiskolai képzés gyors fejlesztését igényli, elsősorban a főiskolai oktatás jelentős részének átalakításával. E követelményeknek megfelelően kell a felsőoktatási törvényt módosítani, és az új típusú képzés jogi szabályozását közreadni.

- A főiskolai kapacitás a szakfőiskolai igény kielégítésével párhuzamosan is csökkenthető kismértékben. A legnagyobb felesleg a pedagógusképzésben mutatkozik, amit képzésük reformja enyhíthet. Arányaiban nagy a kapacitásfelesleg a mezőgazdasági, és kisebb mértékű a műszaki oktatásban. A jogi-igazgatási, az egészségügyi, valamint a gazdasági-kereskedelmi szakmákban a főiskolai felvételi létszámokat növelni kellene.

- Ésszerűen szabályozni kell az állam által finanszírozott vagy támogatott felsőoktatási intézmények felvételi politikáját oly módon, hogy az oktatási kormányzat eleget tehessen a felelősségéből adódó követelményeknek. Ezek teljesítését – a változtatások végrehajtásához szükséges fokozatossággal – legkésőbb az 1998. évi felvételek során meg kell kezdeni.

- A szakképzett munkaerő iránti igény és a jelenlegi felvételi létszámok közötti különbség nemcsak a felsőoktatás, hanem a középiskolai és a szakiskolai (szakmunkásiskolai) szinteken is jelentős. Ezért mind a szakoktatás, mind a felsőoktatás fejlesztési stratégiájának részletes kidolgozása sürgető feladat. Ennek egyik feltétele a most lezárult prognosztizálási munkából kimaradt alternatív oktatási prognózisok elkészítése és a középiskolai és szakiskolai szintekre is részletezett igény-kibocsátási számítások kidolgozása. Elemezni kell azt is, hogy – a jelenlegi főiskolai és egyetemi, valamint a szakközépiskolai és szakiskolai hálózat átalakításával és fejlesztésével – a szakképzés hogyan alkalmazkodhat hatékonyan és gyorsan a kereslethez.

Az elkészült dokumentumok jegyzéke

1. sz. dokumentum: HABLICSEK LÁSZLÓ: Nemzetközi vándorlással kiegészített népesség-előreszámítások – demográfiai forgatókönyvek, 1994– 2010.
2. sz. dokumentum: HETÉNYI ISTVÁN: A növekedés hosszú távú kilátásai 2010-ig.
3. sz. dokumentum: TIMÁR JÁNOS: A munkaerő-kínálat alakulása Magyarországon, 1994– 2010.
4. sz. dokumentum: A munkaerő ágazati szerkezetének várható alakulása Magyarországon 2000-ben és 2010-ben (Szonda–Ipsos kérdőíves felvétele).
5. sz. dokumentum: RÉVÉSZ ANDRÁS: Az ágazatonkénti munkaerő-kereslet előrejelzése Magyarországon 2010-ig.
6. sz. dokumentum: LÓRÁNT KÁROLY: A gazdasági szerkezet, a termelékenység és a munkaerő-kereslet várható alakulása 2010-ig (PM– GII).
7. sz. dokumentum: TIMÁR JÁNOS: A munkaerő-kereslet ágazati struktúrája.

8. sz. dokumentum: RÉVÉSZ ANDRÁS: A foglalkozási struktúrák nemzetközi összehasonlítása.
9. sz. dokumentum: KREKÓNÉ KUPA ILDIKÓ– LAKÓ FERENC: Az ágazatonkénti foglalkozási-képzettségi struktúrák előrebecslése (PM GII– OMK).
10. sz. dokumentum: TÍMÁR JÁNOS: Munkaerő-kereslet foglalkozások és képzettség szerint, 1994–2010.
11. sz. dokumentum: Összefoglaló az oktatás-kibocsátás informatikai rendszerről és a kapott eredményekről (SAAS Kft.).
12. sz. dokumentum: HABLICSEK LÁSZLÓ: A munkaerő-kínálat előreszámítása iskolai végzettség, szakképzettség és foglalkozások szerint.
13. sz. dokumentum: TÍMÁR JÁNOS: Munkaerő-kereslet és -kínálat 1995–2010. Foglalkoztatáspolitikai és oktatáspolitikai következtetések.

Háttér tanulmányok

- RÉVÉSZ ANDRÁS: Tájékoztató jellegű ajánlás a hazai felsőoktatási beiskolázások módosítására.
- RÉVÉSZ ANDRÁS: A munkaerő munkajogi státusz szerinti megoszlásának nemzetközi összehasonlítása.
- LADÁNYI ANDOR: A felsőoktatás nemzetközi statisztikai összehasonlítása.